Tarih İncelemeleri Dergisi
Cilt/Volume XXVI, Sayı/Number 1
Temmuz/July 2011, 139-150

SİPEHSÂLÂR: I. SÂMÂNÎLER

Erdoğan MERÇİL[*]

Özet

Samanîler zamanında devlet idaresinde mühim bir mevkii işgal eden sipehsâlârlar özellikle Horasan ve çevresinin yönetiminde etkili olmuşlardı. Bu unvanı taşıyan kimseler uluslararası ilişkilerde aktif rol oynamakta idiler. Başkomutanlık vazifesi üstlenen sipehsâlâr vergi memurları atama hakkına sahipti. Horasan sipehsâlarlığı zaman zaman babadan oğula geçebiliyordu. Bununla birlikte asker kökenli Türklerin de bu makama getirildikleri bilinmektedir. Samanîlerde sipehsâlârlığın gelişim kaydedememesinin en önemli nedeni ise Gazneliler Devleti'nin bölgeye hâkim olması idi.

Anahtar Kelimeler: *Sipehsâlâr, Samanîler, Gazneliler, Horasan, İran*.

Abstract

The Sipahsalar in Samanids

Sipahsalars, as an important administrative title in the Samanids, had played an effective role in the management of Khorasan and its surroundings. The persons that had the title of Sipashalar also played an active part in international relations. Besides, the Sipahsalars assumed duties as Commander in Chief had the right to assign tax officials. The title of Khorasan Sipashalar sometimes descended from father to son. It is known that the Turks had a military background also were brought into this office (Sipashalar). In due course, the title of Sipashalar lost its importance because of the domination of Gaznavid State in the region.

Key-words: *Sipahsalar, Samanids, Gaznavids, Khorasan, Iran*.

Sipehsâlâr, Farsça sipeh(ordu) ve sâlâr(komutan) kelimelerinden meydana gelmiş bir unvan olup, Arapçalaşmış şekli **isfehsâlâr** veya **isbehsâlâr**'dır. Lügatlardaki Türkçe karşılığı "başkomutan" demektir. Ayrıca ortaçağ doğu ve merkezî İslâm dünyasında birçok devletin ordularında da başkomutan ve üst rütbeli subaylara verilen bir unvandır. İspehsâlâr, askerî bir lider olarak Sasanî dönemindeki **spehpet**'in İslâmî bir kopyasıdır. Bu terim İslâmî dönemin başlangıcından itibaren Hazar eyaletlerinde bazı İranlı âileler

[*] Prof. Dr., Ortaçağ Tarihi.

tarafından **İspehbed** (mahallî prens) olarak da kullanılmaktaydı. Arapça'da aynı terim **sahibü'l-ceyş** şeklinde de zikredilmektedir[1].

Sipehsâlâr teriminin kullanımı 4/10. yüzyılda Deylemli ve öteki İran topluluklarında hızla yayılmıştı. Nitekim, Irak'daki Büveyhîlerden İzze'd-Devle Bahtiyar döneminde (967-978) bu terim iki Türk komutanı için şeref unvanı olarak kullanıldı. Bahtiyar önce h.360/m.971'de Türk gulâm komutanı Sebüktegin el-Mu'izzî'ye teveccüh göstererek ona **isfehsâlâr** olarak hitap edilmesini emretti. Sebüktegin'in ölümünden sonra Bahtiyar bu unvanı h.364/m.974-975'de ordusunun lideri olan Alptegin (öl.977)'e vermişti. Daha sonra Emîr Şerefü'd-Devle(978-989) Fars bölgesini ele geçirmiş ve burada tutuklu bulunan Kurkir b. Justan'ı hapisten çıkararak **sipehsâlâr** unvanı vermişti. Ancak Adudu'd-Devle (978-983)'nin halefleri zamanında Büveyhî eyaletlerinde kargaşa büyüdükçe unvanın değeri azalmış ve sadece komutan veya subay anlamında kullanılmıştı. Samsam ed-Devle (983-987) de bir suikasttan kurtulduktan sonra kendisine yardım eden Fulad b. Menazar'ı bu unvanla lâkaplandırmıştı[2].

Saffârîler de bu unvanı kullandılar. Bu hanedandan Tâhir b.Muhammed (900-909), Muhammed b. Şahfur'a sipehsâlârlık teklif etti ise de, o bunu kabul etmedi. Daha sonra Ebu'l-Hüseyin Tâhir (963-969)'ın sipehsâlârı Bars-ı Deylemî idi[3].

Bu unvan Sâmânîler'de genelde **Sipehsâlâr-ı Horasan** şeklinde görülmektedir. Horasan X. yüzyılda gelişmiş bir iktisadî yapıya sahip olup, gelişen transit ticaret de bu bölgeye gelir sağlamaktaydı[4]. Dolayısıyla Sâmânîler Horasan'a önem vermekte idiler. Bölgeyi yöneten sipehsâlâr, askerî anlamda "Horasan orduları başkomutanı", mülkî olarak da "vali" idi[5].

Tespit edebildiğimiz ilk Horasan sipehsâlârı, Muhtacoğullarından[6] Ebû Bekr Muhammed b. el-Muzaffer olup, Sâmânî emîri II. Nasr (914-943) başarılarından memnun kalmış olmalı ki, onu bu göreve tayin etmişti (h.320/m.932)[7]. Bu yeni görevi icabı Ebû Bekr Muhammed Horasan'ın merkezi Nişabur'a yerleşti. İbnü'l-Esir[8] bu tayinin 321/932 tarihinde olduğunu

[1] Yazıcı 2001; Merçil 2009; Madelung 1975, 198-199; Bosworth 1996, 162-165; Bosworth 1978; Enveri 2535 Şahinşahi, 132.
[2] Kebir 1964, 137-139; Buse 1969, 330; Bosworth 1978.
[3] *Tarih-i Sistan*, 258-259,333; Bosworth 1994, 244, 207; Merçil 2009.
[4] Çetin 1998, 237.
[5] Merçil 2009, 259; Usta 2007, 375-379 ve 638'da sipehsâlârı "vali "olarak zikrediyor.
[6] Merçil 1995.
[7] Gerdizî, 153; İbn'ül-Esîr, 219-220; Bosworth 1981, 4; Merçil 1995, 68.
[8] İbn'ül-Esîr, 219-220.

kabul etmektedir. Buna karşılık Gerdizî'ye göre[9], Ebû Bekr Muhammed, II. Nasr tarafından Horasan sipehsâlârlığına ikinci kez tayin edilmiştir (322/934). Horasan'ı yönettiği sırada birçok olaylara karışan Ebû Bekr Muhammed hastalanmış ve bir türlü iyileşememişti[10]. II. Nasr hastalığı bir hayli uzun sürünce onu görevinden azletmiş ve Çağaniyan'da bulunan oğlu Ebû Ali'ye haber göndererek yanına çağırmış ve babasının yerine sipehsâlâr-ı Horasan tayin ederek Nişabur'a göndermişti. Ebû Ali, Ramazan 327/Haziran Temmuz 939 tarihinde Horasan'a ulaşmıştı[11].

Ebû Ali Horasan'daki yönetimi sırasında en son Büveyhîlerin hâkimiyetindeki Rey şehrini ele geçirdi ve Kuzey Cibal'in öteki yerleşim merkezlerine da adamlarını göndererek bütün bu bölgeye sahip oldu. Daha sonra kardeşi Ebu'l-Abbâs el-Fazl'ı Cibal bölgesini idareyle görevlendirmiş, Hemedan'ı da ona bırakarak yanında bulunan bütün askerlerin başına vekil olarak tayin etmişti. Öte yandan Sâmânî emîri I. Nuh (943-954) bir ara Merv'den Nişabur'a gelmiş ve onun buradaki elli günlük ikameti sırasında halktan bir topluluk Ebû Ali'nin kötü huylarından, vekillerinin hırsızlık ve tecavüzlerinden şikâyette bulunmuştu. Emîr Nuh bu şikâyetleri umursamazlık edememiş ve Sâmânî Devleti yönetici kadrosunda güçlü bir yeri olmasına rağmen Ebû Ali'yi azl[12] ve yerine Simcurî âilesinden İbrahim b.Simcur'u tayin ederek Buhara'ya dönmüştü (Ramazan 333/Nisan-Mayıs 945)[13].

İbrahim b. Simcur Horasan sipehsâlârlığı döneminde pek faaliyet gösteremedi[14]. Buna mukabil Emîr I. Nuh ise kendisine destek olması ve bağlılığı nedeniyle Mansûr b. Karategin'i mükafatlandırmak istemiş olmalı ki, İbrahim'in yerine onu sipehsâlâr tayin etti (Ramazan 335'den sonra muhtemelen Mayıs 947)[15]. Mansûr b. Karategin bu görevde iken birçok olaya karıştı, ancak bir süre sonra askerleri üzerinde disiplin sağlayamadığını gördü. Çünkü askerler ona danışmadan istediklerini yapmakta idiler. Mansûr bu olaylar nedeniyle birkaç kez Emîr Nuh'a müracaatla bu görevden affedilmesini istedi. Nitekim o bu sıkıntılı günlerden sonra çok yaşamadı ve Rebî I.340/Ağustos-Eylül 951 tarihinde öldü[16].

[9] Gerdizî, 84; Bosworth 1981, 4.
[10] Merçil 1995, 68-71.
[11] Gerdizî 153; İbn'ül-Esîr, VIII, 302-303.
[12] Merçil 1995, 72-76.
[13] Bosworth 1981, 6; Merçil 1981, 94.
[14] Merçil 1981, 94-96.
[15] Merçil 1988, 10-14; Usta 2007, 186.
[16] Merçil 1988, 14.

Emîr Nuh, Ebû Ali Muhtac'a haber göndererek onu ikinci kez **sipehsâlâr-ı Horasan** tayin etti ve ona ahd[17] u liva (bayrak) gönderdi. Ayrıca Ebû Ali'ye Rey şehrini iktâ ederek Nişabur'a gitmesini buyurdu. Ebû Ali bu buyruk üzerine Nişabur'a gitti (Zilhicce 340/29 Nisan-28 Mayıs 952) ve daha sonra Horasan işlerini düzene soktu (341/952-953)[18]. Öte yandan Büveyhîlerden Rükne'd-Devle ile Ziyârîler'den[19] Vuşmgîr, Cürcan bölgesi hâkimiyeti için mücadele etmekte idiler. Emîr Nuh bu sırada Vuşmgîr'i destekleyerek Ebû Ali'ye Rükne'd-Devle ile savaşmasını emretti. Daha sonra iki taraf arasında bir barış yapılması üzerine Ebû Ali görev yeri olan Horasan'a döndü. Ancak Vuşmgîr I. Nuh'a mektup yazarak bu olaylar sırasında Ebû Ali'nin samimî davranmayarak Rükne'd-Devle'ye meyl ettiğini anlatmış ve başarısızlığın asıl nedeninin o olduğunu ileri sürmüştü. Bu mektuba inanan Emîr I. Nuh, Ebû Ali'ye kızarak kin bağladı ve çok geçmeden de onu Horasan sipehsâlârlığından azletti.

Emîr I. Nuh bütün komutanlara bu durumu bildirerek sipehsâlârlığa Ebû Sa'id Bekr b. Malik el-Ferganî adındaki bir Türk'ü tayin etti[20]. Ebû Sa'id Bekr Şaban 343/20 Kasım-28 Aralık 954 tarihinde Nişabura geldi, halkı iyilik ve adaletle yönetti[21]. Ancak Ebû Ali Horasan'dan vazgeçmeye pek niyetli görünmüyordu, nitekim Büveyhîler'in desteğiyle Abbâsî Halifesi Mutî' li'llâh(946-974)'dan Horasan'a tayin edildiğine dair bir ferman aldı. Büveyhîlerin desteğiyle maddî ve manevî açıdan kuvvetlenen Ebû Ali tekrar Horasan'a dönerek Nişabur'a hâkim olmuş ve bölgede geçirdiği her yerde hutbeyi Halife Mutî' adına okutmuştu. Bu sırada Sâmânî Devleti'nde Emîr I. Nuh ölmüş ve yerine oğlu I. Abdülmelik (954-961) geçmişti. O Sâmânî yönetimine hâkim olduktan sonra Ebû Sa'id Bekr'e, Ebû Ali'yi bölgeden uzaklaştırmasını emretti. Daha sonra Ebû Sa'id, Ebû Ali ile mücadelesinde başarı kazanarak Horasan'da duruma hâkim oldu. Sonuçta Büveyhîler ile Sâmânîler arasında tekrar bir barış sağlandı. Bu olaylar sırasında Rey şehrinde büyük bir veba salgını görüldü, hastalığın etkisiyle ölenler arasında Ebû Ali ve oğlu da bulunmaktaydı (Receb 344/Ekim-Kasım 955)[22]. Böylece Muhtacoğulları âilesinin Horasan'a olan ilgisi de sona eriyordu. Öte yandan Horasan sipehsâlârı Ebû Sa'id Bekr maiyetindekilere kötü davranması sebebiyle Buhara'ya çağrıldı ve bu şehirde ilerde Gazneliler Devleti'ni kuracak olan

[17] Fayda 1988, 536.
[18] Merçil 1995, 84-85; Usta 2007, 186.
[19] Merçil 1986.
[20] Bosworth 1981, 8; Merçil 1995, 85-86; Usta 2007, 190.
[21] Gerdizî,159; Usta 2007, 195.
[22] Merçil 1995, 87; Bosworth 1981, 9.

Hâcib Alptegin'in başında bulunduğu Türk muhafızlar tarafından öldürüldü(Ramazan 345/Aralık 956-Ocak 957).

Öldürülen Ebû Sa'id Bekr'in yerine Sâmânî emîri tarafından Ebu'l-Hasan Simcurî tayin edildi. Bir süre sonra Sâmânî merkezinden Alptegin'in oğlu Ebû İshak İbrahim **ahd u livay-ı sipehsâlârî** ile Ebu'l-Hasan'ın yanına gönderildi (347/958-959). Ebu'l-Hasan da selefleri gibi Horasan'ın idare merkezi Nişabur'da oturmaktaydı. Ancak onun da Horasan halkına iyi davranmaması ve zulüm yapması toplumun şikâyetlerine sebep olmuştu. Bu şikâyetlerin Emîr I. Abdülmelik'e kadar ulaşması Ebu'l-Hasan'ın görevden azliyle sonuçlanmıştı (Cumada II.349/Temmuz-Ağustos 960)[23].

Sâmânî emîri tarafından Horasan Sipehsâlârlığına bu kez Ebû Mansûr b. Abdürrezzak tayin edilmiş ve durumu ona bildirmek için **ahd u liva ve hil'at** ile Mansûr b. Baykara gönderilmişti. Ebû Mansûr Horasan'ı gayet iyi idare etti, hatta halkın şikâyetlerini dinlemek üzere **mezalime** dahi oturmuştu. Fakat bu sırada Buhara'da başka olaylar gelişmekteydi.

Alptegin idaresindeki Türk askerleri Buhara'da kontrolü ele geçirmişlerdi. Emîr Abdülmelik muhtemelen ilerde Alptegin'den gelebilecek tehlikeleri sezmiş ve onu başkentten uzaklaştırmak maksadıyla Belh eyaleti âmilliğine[24] gitmesini emretmişti. Buna karşılık Alptegin "**hacibü'l-hüccab**" lıktan daha aşağı bir rütbedeki bir görevi kabul etmeyeceğini ileri sürdü. Bu durumda Emîr Abdülmelik teklifinin reddedilmesi karşısında onu devletin **en yüksek askerî ve sivil mevkii** olan Horasan sipehsâlârlığına tayin etmeye mecbur kaldı. Ebû Mansûr ise görevinden uzaklaştırılmış olarak Tus tarafına gitti. Alptegin 20 Zilhicce 349/10 Şubat 961'de Nişabur'a geldi[25]. Yeni sipehsâlâr merkezden uzaklaştırılmasına rağmen Sâmânî Devleti'nin üst bürokratları ile münasebetlerini sürdürmekte idi. Nitekim Emîr Abdülmelik'in attan düşerek ölmesinden sonra (Kasım 961), Alptegin Sâmânî emîrliğine kendi adayını getirtmeye çalışmış, bunda da başarılı olamayınca Nişabur'dan ayrılarak Gazne'ye gitmiş ve burada Gazneliler Devleti'nin temellerini atmıştı(962).

Bu olaylar sırasında Sâmânî tahtına I. Mansûr b. Nuh (961-976) geçmiş, ve Horasan sipehsâlârlığına ikinci kez Ebû Mansûr tayin edilmişti. Ancak o, Alptegin'den sonra kendisinin de her an görevden alınabileceğini anlamış olmalı ki, halka zulüm yaparak Horasan şehirlerini yağmalamaya başlamıştı. Onun bu isyanı üzerine Horasan sipehsâlârlığına ikinci kez Ebu'l-Hasan Simcurî getirildi ve Zilhicce 350/Ocak-Şubat 962'de Nişabur'a gelerek göreve

[23] Merçil 1982, 97-98.
[24] Erkal 1991, 59.
[25] Merçil 1982, 116; Merçil 1989, 2; Usta 2007, 201-202.

başladı. O, ikinci idareciliği süresinde halka iyi davranarak başarılı bir yönetim gösterdi ve daima ilim ehli ile beraber oldu ve daha önce yapmış olduklarını unutturacak şekilde hareket ederek kötü usulleri ortadan kaldırdı. Ebu'l-Hasan ikinci sipehsâlârlığında yaklaşık yirmi yıl görev yaptı ve çeşitli olaylara karıştı. Emîr I. Mansûr'un ölümünden sonra Sâmânî tahtına henüz on üç yaşında bulunan oğlu II. Nuh (976-997) çıkarılmıştı. Yaşı küçük olması sebebiyle bir süre devlet işlerini annesi yürüttü. II. Nuh tahta oturmasının ardından durumunu daha da sağlamlaştırmak amacıyla Ebu'l-Hasan ile iyi münasebetler, dostluk ve akrabalık kurmak istedi, bu maksadla da **Sâlâr-ı Gaziyân-ı Buhara** (Buhara Gaziler komutanı) Ebû Abdullâh Hafs'ı elçilikle ona gönderdir ve **Nasırü'd-Devle** lâkabını vererek hil'at yolladı. Sâmânî emîri ayrıca aradaki dostluğu kuvvetlendirmek için onun kızıyla evlendi. Böylece Ebu'l-Hasan "**Sahib-i ceyş ve leşkerkeşiy-i Horasan**" görevini muhafaza etti. Ancak daha sonra onun bu görevden uzaklaştırılmasının sebebi; Sâmânî Devleti vezirliğine yapılan tayin hakkında fikir yürütmesi olmuştu. Yeni vezir Ebu'l-Hüseyin Abdullâh b. Ahmed el-Utbî muhtemelen onun bu görevi almasına engel olmak istediğini öğrenmiş ve Ebu'l-Hasan hakkında konuşmaya başlamıştı. Nihayet bu konuşmalar sonuç vermiş II. Nuh, "canı istediği zaman itaat eden" Ebu'l-Hasan Simcurî'yi görevinden azletmişti (371/982). Ebu'l-Hasan bu haberi öğrendiği zaman önce kızmış, "Horasan valisi benim, sipehsâlâr da oğlum Ebû Ali'dir" diyerek isyana niyetlenmişse de sonra bundan vazgeçerek verilen emre itaat etmiş ve Horasan'dan ayrılarak kendi ikta bölgesi olan Kuhistan'a gitmişti.

Emîr II. Nuh ise Horasan sipehsâlârlığına Vezir Ebu'l-Hüseyin'in babasının bir gulâmı olan Ebu'l-Abbâs Taş el-Hâcib'i tayin ederek ona "Hüsâmü'd-Devle" lâkabını verdi. Yeni sipehsâlâr 371 yılı Şaban ayının ortasında/12-13 Şubat 982'de Nişabur'a gelerek göreve başladı[26]. Ebu'l-Abbâs Taş yaklaşık dörtbuçuk yıl sipehsâlârlık yaptı. Ancak zaman zaman Sâmânî vezirleri de sipehsâlâr tayinlerinde etkili olmakta idiler. Nitekim Abdullâh b. Muhammed b. Uzeyr göreve başlar başlamaz II. Nuh'a tesir etmiş ve Nişabur'da bulunan Taş sipehsâlârlıktan uzaklaştırılmıştı (Rebi I.376/Temmuz-Ağustos 986). Yeni vezir bu göreve üçüncü kez Ebu'l-Hasan Simcurî'yi tayin etti. Taş, bu tayini pek tanımak istememiş, hatta Ebu'l-Hasan ile mücadeleye girişmişti. İlk savaşta o üstündü, fakat ikincisinde yenilgiyi kabul etmek zorunda kalarak (7 Şaban 377/2 Aralık 987) Cürcan'a gitti ve orada vebadan öldü.

Ebu'l-Hasan Simcurî ise Nişabur'u yeniden ele geçirerek görevini sürdürdü ve sakin bir hayatı tercih etti ve Zilhicce 378/Mart – Nisan 989'da

[26] Merçil 1982, 117-124; Usta 2007, 234-236.

öldü[27]. Onun ölümünden sonra oğlu Ebû Ali, Simcurî âilesinin başına geçti. Ebû Ali Horasan sipehsâlârlığının kendisine verileceğini ümit etmekteydi, fakat durum onun düşündüğünün aksine gelişti. II. Nuh sipehsâlârlık hil'atini Herat'da bulunan Fâik el-Hassa'ya göndermişti. Ebû Ali bu durumu kabul ettiği takdirde âilesinin geleceğinin söneceğine inanmış ve Fâik'e karşı harekete geçmeğe karar vermişti. Ayrıca Horasan gibi önemli bir bölgeye de sahip olma şansını da kaybetmek istemiyordu. İki taraf arasındaki savaşta üstünlük Ebû Ali'de kalmıştı.O daha sonra II. Nuh'a bir elçi göndererek seleflerinin hukukunu hatırlattı, kendisinin de onlar gibi itaat şartlarını yerine getireceğini belirterek hizmete hazır olduğunu bildirdi ve babasının görevinin kendisine verilmesini istedi. II. Nuh, Fâik karşısında kazandığı zaferden sonra çaresiz onun isteğini yerine getirdi ve Ebû Ali'ye de seleflerinde olduğu gibi emîrlik ve ordu komutanlığı (**emâret ve kıyadetü'l-cüyuş**) ile "İmâdü'd-Devle" lâkabını verdi ayrıca **ahd, liva (bayrak) ve hil'at** gönderdi. Ebû Ali sipehsâlârlık görevini resmen elde ettikten sonra sür'atle durumunu kuvvetlendirmeye başladı ve kendisine "Emîrü'l-Ümerâ el-Müeyyed min es-Semâ" gibi şatafatlı unvan ve lâkablar aldı. Ayrıca bastırdığı sikkelerde de bu unvanları kullanmaktaydı. Böylece Ebû Ali hükümdarlık için gerekli bütün şartları yerine getiriyor, açıkça bağımsız bir şekilde hareket ediyordu. O, bu sırada Sâmânîlere itaat edip etmeme hususunda kararsızdı ve kendisine adı geçen devleti ortadan kaldıracak bir müttefik aramaya başlamıştı. Ancak Sâmânîler yardım konusunda daha şanslı idiler, onlara destek olanlar Gazneli Sebüktegin ve oğlu Mahmûd idi. İki taraf arasındaki Herat Savaşı'nı Emîr II. Nuh ve müttefikleri kazandı (384 yılı Ramazan ayı ortası/23 Ekim 994). Ebû Ali her şeyini savaş meydanında bırakarak Nişabur'a kaçtı. II. Nuh bu başarılarından dolayı Sebüktegin'i "Nâsırü'd-Dîn ve'd-Devle", oğlu Mahmûd'u da "Seyfü'd-Devle" ile lâkablandırdı. Ebû Ali'nin uhdesinde bulunan ordu komutanlığı (**kıyadetü'l-cüyuş**) da Mahmûd'a verildi.

Mahmûd bu tayinden sonra tam teçhizatlı bir orduyla Nişabur'a yöneldi ve burada düzeni sağlayarak sipehsâlârlık görevine başladı. Buna karşılık Ebû Ali'nin de kolay kolay Horasan'dan vazgeçmediği anlaşılıyor. O, kardeşleri, Fâik el-Hassa ve tam teçhizatlı bir orduyla Nişabur'a yürüdü (385 yılı Rebi I. ayının başı/5 Nisan 995). İki taraf arasındaki savaşta Mahmûd çok gayret etmesine rağmen mağlup olmaktan kurtulamadı ve Herat'da bulunan babasının yanına gitmek zorunda kaldı. Bu savaş Mahmûd'un hayatında belki de uğradığı tek yenilgi idi. Böylece Ebû Ali Simcurî tekrar Nişabur'a hâkim olarak adına hutbe okunmasını emretti. O, bu hareketiyle bağımsızlığını ilân etmiş oluyor, belki de artık Horasan sipehsâlârlığını hiç düşünmüyordu. Fakat o Simcurî

[27] Merçil 1982, 129-131; Usta 2007, 251-257.

âilesinin bağımsızlığını devam ettirecek yeterli kuvvete kuvvete sahip değildi. Çünkü karşısında daha güçlü bir devlet, Gazneliler vardı. Sonuçta Ebû Ali tutuklanarak Gerdiz Kalesi'ne gönderildi ve orada öldü(387/997)[28].

Öte yandan bu olaylar gelişirken Sâmânî tahtında da bir değişiklik oldu. Melik II.Nuh 23 Temmuz 997'de ölmüş, yerine oğlu ve veliahdı Ebu'l-Hâris Mansûr geçmişti. Aynı yıl içinde Sebüktegin de vefat etti (Şaban 387/Ağustos 997). Sebüktegin'in halefi küçük oğlu İsmail idi.

Gazneliler tahtındaki bu değişikliği kabul etmeyen büyük oğlu Mahmûd bu durumda taht mücadelesi için Horasan'dan ayrılmak zorunda kaldı. Onun bu bölgeyi boş bırakmasından sonra Sâmânî Emîri, Horasan sipehsâlârlığına Hâcib Begtüzün'ü tayin etti ve ona "Sinanü'd-Devle" lâkabını verdi. Bu sırada Fâik el-Hassa da muhtemelen Begtüzün'ü kıskanmış, Simcurîler'in reisi Ebu'l-Kasım'a mektuplar yazarak âilesinin eski görevi olan **kıyadetü'l-cüyuş**'u ele geçirmesi için onu tahrik etmişti. Nihayet Ebu'l-Kasım Simcurî, Fâik'in bu tahriklerine kanarak Begtüzün ile savaşmaya karar verdi. Nişabur önündeki son savaşı Begtüzün kazandı. Ebu'l-Kasım hezimete uğrayarak Kuhistan'a kaçtı (Rebi I.388/3 Mart -1 Nisan 988).

Sâmânî cephesinde bu olaylar olurken, Gazneliler Devleti'ndeki hükümdarlık mücadelesi sona ermiş ve bunu kazanan Mahmûd tahta oturmuştu (Mart 998). Bundan sonra o, Begtüzün'e kaptırmış olduğu Horasan'dan vazgeçmiyor ve Emîr Mansûr'a bir elçi göndererek adı geçen bölgeyi geri istiyordu. Buna karşılık Emîr Mansûr, Nişabur ve çevresinin Begtüzün'e verildiğini ve iadesinin mümkün olmadığını bildiriyordu. Sultan Mahmûd Horasan'ı barış yoluyla alamayacağını anladığı zaman, zorla sahip olmak için Nişabur'a doğru ilerledi. Öte yandan kendilerinin Mahmûd'a teslim edilmesinden korkan Begtüzün ve Fâik 12 Safer 389/2 Şubat 999 tarihinde Emîr Mansûr'u tahttan indirdiler ve yerine küçük yaşta bulunan Ebu'l-Fevâris Abdülmelik'i geçirdiler. Sultan Mahmûd bu kez tahttan indirilen Emîr Mansûr'un intikamcısı olarak harekete geçti ve Merv önüne gelerek rakipleri karşısında karargâh kurdu.

İki taraf önce aralarında bir antlaşma sağladılarsa da, rakiplerinden bir grubun Gazneli ordusu artçı birliklerine saldırması savaşın başlamasına sebep oldu. Neticede Merv civarındaki bu savaşı Mahmûd kazandı (27 Cumada I.389/16 Mayıs 999) ve bütün Horasan Gaznelilerin hâkimiyeti altına girdi. Böylece Sâmânîler açısından Horasan sipehsâlârlığı sona ermiş oldu[29].

[28] Merçil 1985, 547-559.
[29] Merçil 1987, 127-130; Usta 2007, 323-325.

Zikredilen olaylara baktığımızda Sâmânî Devleti'nin önemli bölgelerinden biri Horasan idi ve burası Sâmânî emîrinin tayin ettiği **sipehsâlâr** vasıtasıyla idare edilmekteydi. Öte yandan Horasan'a komşu öteki devletler ile yapılan mücadeleler de sipehsâlâr vasıtasıyla yönetilmekteydi. Bu bakımdan bölgeyi yöneten sipehsâlârlar geniş yetkilere sahipti. Sipehsâlâr, beraberindeki askerlere komuta ediyor, gerektiğinde yerine vekil tayin edebiliyor, vergi memurları (âmiller) görevlendiriyor, komşu devletler ile barış yapabiliyordu. Ayrıca, devlet merkezindeki gibi, eyaletin işlerinin görüşülüp karara bağlandığı, bir divanı yönetiyordu. Bu bölgede bastırılan sikkelerde Abbâsî halifesi ve Sâmânî emîrinin yanı sıra sipehsâlârın da adı yer alabiliyordu. Sipehsâlâr için zikri geçtiği üzere kaynaklarda zaman zaman **kıyadetü'l-cüyuş** terimi de kullanılıyordu.

Sâmânî emîri tarafından göreve tayin edilen sipehsâlâra ahd, liva ve hil'at ile çeşitli hediyeler verilmekteydi, zikri geçtiği üzere bunlar emîrler tarafından lâkablandırılmakta idiler. Horasan sipehsâlârlığının zaman zaman babadan oğula geçtiği de görülmektedir.

Nitekim Muhtacoğulları ile Simcurî âileleri bu bölgeyi irsen yönetmeye çalıştılar ve bunu kendilerine özel bir hak olarak kabul ettiler. Ayrıca asker kökenli Türk gulâm komutanlar da söz gelişi; Mansûr b. Karategin, Fâik el-Hassa ve Begtüzün Horasan yönetiminde söz sahibi oldular. Hatta bu âileler, özellikle Simcurîler, Sâmânî Devleti'nin son zamanlarda zayıf düşmesinden yararlanarak bağımsız olmak ve Sâmânîlerin yerine geçmek konusunda adımlar attılarsa da başarı kazanamadılar. Onların başarı kazanamamasındaki en büyük engel Gazneliler Devleti idi[30].

[30] Usta 2007, 375-379.

SÂMÂNÎLER DÖNEMİNDEKİ SİPEHSÂLÂRLAR LİSTESİ

Ebû Bekr Muhammed b.el-Muzaffer (Muhtacoğulları)	h.320/m.932 ?
Ebû Ali b.Ebû Bekr Muhammed(Muhtacoğulları)	Ramazan 327/Haziran-Temmuz 939
İbrahim b. Simcur	Ramazan 333/ Nisan-Mayıs 945

Mansûr b. Karategin Ramazan 335'den sonra/muhtemelen Mayıs 947

Ebû Ali(Muhtacoğulları), ikinci kezZilhicce 340/29 Nisan-28 Mayıs 952

Ebû Sa'id Bekr b. Malik el-FerganîŞaban 343/30 Kasım-28 Aralık 954 (öl.345 Ramazan /Aralık 956-Ocak 957)

Ebu'l-Hasan Simcurî 957

Ebû Mansûr Muhammed b. 'Abdürrezzak 349 Cumada II./ 29 Temmuz 960

Alptegin 20 Zilhicce 349/ 10 Şubat 961

Ebû Mansûr Muhammed, ikinci kez Zilkade 350/12 Aralık 961-10 Ocak 962

Ebu'l-Hasan Simcurî, ikinci kez Zilhicce 350 /Ocak-Şubat 962

Ebu'l-Abbâs Taş 371 yılı Şaban ayı ortası/12-13 Şubat 982

Ebu'l-Hasan Simcurî, üçüncü kez Rebî I.376 /Temmuz- Ağustos (öl.Mart-Nisan 989) 986'dan sonra

Fâik el-Hassa Mart-Nisan 989'dan sonra

Ebû Ali Simcurî 379 /989-990

Mahmûd (Gazneli) 384 Ramazan ortası/23 Ekim 994'den sonra

Begtüzün Şaban 387/Ağustos 997'den sonra Gazneli hakimiyeti[31] 27 Cumada I 389/16 Mayıs 999.

[31] Usta 2007, 639-640; Bosworth, Simcurîler ve Muhtacoğulları hakkında farklı bilgiler vermektedir. Bk. Bosworth 1996, 175, 177; Yine Bosworth 392/1002'ye kadar Ebu'l-Kasım Simcurî'yi commander in Khurasan/ Horasan komutanı olarak kabul etmektedir. Ancak bu tarihlerde Horasan ordusu komutanı Sultan Mahmûd'un kardeşi Nasr b.Sebüktegin idi. Bk. Bosworth 1996, 175.

BİBLİYOGRAFYA

Bosworth 1981 — C.E. Bosworth, "The Rulers of Chaghâniyân Early Islamic Times", *IRAN*, XIX,

Bosworth 1994 — C.E. Bosworth, *The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*, Newyork.

Bosworth 1996 — C.E. Bosworth, "Ispahsâlâr, Sipahsâlâr", *EI*^{2}, IV, Leiden 1978, 208-210.

Bosworth 1996 — C.E. Bosworth, *The New Islamic Dyasties, a Chronogical and Geneological Manual*, Edinburg 1996.

Buse 1969 — H. Buse, *Chalif und Grosskönig, Die Buyiden im Iraq (945-1055)*, Beirut.

Çetin 1998 — Osman Çetin, "Horasan", *TDV İA*., c.18, 234-241, İstanbul.

Enveri 2535şş. — Hasan Enveri, *Istılahat-ı Divânî der Gaznevî ve Selçukî*, Tahran.

Erkal 1991 — Mehmet Erkal, "Âmil", *TDV İA*., c.3, 58-60, İstanbul.

Fayda 1988 — Mustafa Fayda, "Ahidname", *TDV İA*., c.1, 535-536, İstanbul.

Gerdizî — *Zeyn el-Ahbâr*, nşr. Abd el-Hayy Habibî, Tahran hş.1327.

İbn'ül-Esîr 1987 — *İslâm Tarihi, El-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, çvr. Ahmet Ağırakça, İstanbul.

Kebir 1964 — M. Kebir, *The Buwayhid Dynasty of Baghdad*, Calcutta.

Madelung 1975 — W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *Cambridge History of Iran*, IV,London 1975, 198-199.

Merçil 1981 — Erdoğan Merçil, "Simcurîler II. İbrahim b. Simcur", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: 10-11, İstanbul,

Merçil 1982 — Erdoğan Merçil, "Simcurîler III", *Tarih Dergisi*, sayı: XXXIII, İstanbul.

Merçil 1985 — Erdoğan Merçil, "Simcurîler IV", *Belleten*, sayı: 195, 547-559, Ankara.

Merçil 1986 — Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *İA*., c.13, 622-624, İstanbul.

Merçil 1987 — Erdoğan Merçil, "Simcurîler V", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: XIII, İstanbul.

Merçil 1988	Erdoğan Merçil, "Karategin Ailesi", *Prof. Dr. İbrahim Yarkın'a Armağan*, Ankara.
Merçil 1989	Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara.
Merçil 1995	Erdoğan Merçil, "Muhtacoğulları", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80.Doğum yılı Armağanı*, İstanbul.
Merçil 2009	Erdoğan Merçil, "Sipehsâlâr", *TDV İA*., c.37, 259-260, İstanbul.
Tarih-i Sistan	nşr. Melik el-Şu'ara Bahar, Tahran.
Usta 2007	Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa, Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sâmânîler Devleti 874-1005)*, İstanbul.
Yazıcı 2001	Tahsin Yazıcı, "İspehbed", *TDV İA*., c.23, 176-177, İstanbul.

Erdoğan Merçil